

Bácsfainé Dr. Hévízi Józsa:

Kárpátalja előtörténete: Ruszinok, magyarok a magyar királyságban, Kárpátalján (Csehszlovákiában, Szovjet-Ukrajnában)¹

A kárpátaljai ruszin (vagy rutén, vagy kisorosz) nép, amely eredetileg a szláv nyelvcsalád keleti ágából származott, a szlávon kívül román, szlovák, rác, német és magyar etnikai elemekből fejlődött ki.

A királyi birtokszervezetnek és a magánnagybirtokoknak a Kárpátok erdőségei felé való terjeszkedésével újabb és újabb népelemek jelentek meg a Kárpát-medencében. A ruszinok betelepítése illetve betelepítése a XIII. században kezdődött és a XVII. század végéig tartott. A tatárok elvonulását követően ugyanis IV. Béla a gyepük helyébe az ország védelmére várakat építtetett, és az egykor királyi birtokot képező északi erdőségeket szétosztotta hű emberei között. Így alakult ki északkeleten a makovicsai, a sztropkói, a csicsvai, a homonnai, az ungvári, a munkács-szentmiklósi és a huszt-rónaszéki uradalom. A földesúr szerződést kötött a betelepítésre vállalkozó kenézzel vagy soltésszal, s e "kenézlevél" tartalmazta a betelepítendő jobbágyság jogait és kötelességeit. (Általában 6-8-10 évi felmentést kaptak a földesúrnak járó szolgáltatások fizetése alól.)²

A kenézek az általuk alapított községek bírói lettek. Ők is jobbágyságok voltak, de mentesültek a robot kötelezettség alól. Főleg a halicsi fejedelemségből jöttek a ruténok a fejedelemség ugyanis a belső viszályok után 1340-ben lengyel fennhatóság alá került, ami a jobbágyság terheinek elviselhetetlen mértékű megemelkedésével járt együtt. Mivel *a betelepítés formája a románokéhoz hasonló volt, azonos néven vlach jognak (jus Valachicum) is nevezték.* (A vlach /oláh/ név eredetileg "hegyi pásztort" jelentett.)³

Az 1495. évi törvény 45. cikkelye a románokkal, szerbekkel együtt már megemlíti a ruszinokat is: "a maguk szokásai szerint..., a királyi felség, a vajdák, bánok, és egyéb országtartó tisztek hívására és biztosítékai mellett laknak helyeiken."⁴ Mivel a magyar

¹ Részletek Hévízi Józsa: *Autonómia-típusok Magyarországon és Európában*, Püski, 2001. című könyvéből

² Pirigyi István: *A magyarországi görögkatolikusok története*. Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1990. 64.p

³ Szücs Jenő: *A középkori Magyarország népei*. Magyarok a Kárpát-medencében. Összeállította és szerkesztette Glatz Ferenc.

Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Bp., 1988. (rövidítve: MOK). 32-37.pp. .39. p.

⁴ Szücs Jenő u.ott, MOK.39.p.

országgyűlés az 1464. évi 27. és az azt megerősítő 1495. évi 45. törvénycikkkel a ruténokat, rácokat, oláhokat felmentette a tizedfizetés kötelezettsége alól, a török időkben Miksa király (1564-1576) hogy több pénz gyűljön a végekre, e törvénycikk eltörlését kérte 1572-ben a rendektől, furcsállván, hogy a betelepülő idegenek nagyobb szabadságot élveznek, mint a magyarok, akiknek a haza védelmében az adózáson kívül még rengeteg egyéb terhet is viselniük kell. Kérését a magyar rendek azonban elutasították. Miksa 1567-ben felállította a szepesi kamarát a pénzügyek rendezésére. Ez bizottságot küldött ki a ruténok lakta vidékekre, s megállapította, hogy sokan a mentességi idő letelte előtt továbbállnak, hogy e kedvezményeket az új helyen újra élvezhessék.

A török alóli felszabadító háború idején a Kárpátaljára betörő német hadak hatalmas pusztítást végeztek, egész falvak tűntek el örökre. Mivel a kárpátaljai területek a XVII. században nagyjából a Rákócziak tulajdonában voltak, a meghirdetett szabadság reményében tömegesen álltak a ruszin jobbágyok a fejedelem mellé. 1703-ban - Rákóczi szerint - Bige László és egy "orosz pap" kereste föl Brezán várában, Lengyelországban, hogy beszámoljanak a Habsburg uralom alá jutott nép nyomorúságos helyzetéről. Fogadtatásáról így ír Rákóczi:

"... érkezésem híre elterjedt a munkácsi hercegségben, és alig lehet elképzelni azt a buzgalmat és örömet, amely a népet mindenfelől hozzám vonzotta. Bandákban jöttek, kenyeret, húst és más szükséges élelmiszert hoztak. Ezek az emberek feleségestül és gyerekestül jöttek, és amikor messziről megláttak, letérdeltek, és orosz módra keresztet vetettek. Bőven hullatták örömkönnyeiket..."⁵

A nagyságos fejedelem a ruszinokat "gens fidelissima"-nak, azaz leghűségesebb népének nevezte. A szabadságharc bukása után Bécs a kárpátaljai uradalmakat a "rebellis" földesuraktól elkobozta s azokat németeknek juttatta, vagy a kincstárnak tartotta fenn. A jobbágyok nyomorúsága csak Mária Terézia intézkedései következtében csökkent.

1848 tavaszán a Rutén Főtanács létrehozásával, illetve önálló rutén koronataromány követelésével, politikai céljaikat is megfogalmazzák először. A ruszin görög katolikus egyház - ellentétben a szerb vagy románokkal - kezdettől fogva támogatta az 1848-as forradalmat és szabadságharcot. Nagy volt a szerepe ebben a görög katolikus papi családból származó Vasvári Pálnak, a 12 pont egyik megfogalmazójának, aki szabadcsapatával majd Avram Iancu csapdjába esve lelte halálát annak fejszéseitől. Az egyházmegyei kormányzat felhívására mintegy 51 kispap állt be önkéntesnek a honvédek közé. Papjaik a templomokban

⁵ / II. Rákóczi Ferenc: Emlékiratok, Szépirodalmi Könyvkiadó Bp., 1985.60.p.

prédikáltak, imádkoztak, böjtöket hirdettek a forradalom sikeréért. 1850 tavaszán 30 szekérré való foglyot szállítottak Olmütz és Kufstein börtöneibe.

Ugyanakkor a görög katolikus ruszin értelmiség egy jelentéktelen töredéke, mint például Dobránszky Adolf is ruszofilként kezdettől fogva szemben állt a magyar forradalommal és szabadságharcral.

A gondot az okozta, hogy a papság soraiból kifejlődő értelmiség - különösen a század második felében - egyrészt az orosz szerkesztésű egyházi ószláv nyelv hagyományait követte, másrészt a fejlett orosz irodalom hatására az orosz nyelv hatása alá került (ahogy hasonló folyamat a szlovákok esetében a cseh nyelv és politikusokhoz való közeledést eredményezett stb.). Cirill betűs nyomda a XIX. században a Pesti Egyetemi Nyomdában volt, egyébiránt pedig Oroszországból hozhattak be irodalmat.

A ruszofil irányzat megerősödéséhez nemcsak az 1849-ben Magyarországon tartózkodó cári orosz csapatok járultak hozzá, hanem a bécsi orosz követség pravoszláv lelkészének Mihail Rajevszkijnek a tevékenysége is, aki egyébként a cári titkosszolgálatnak dolgozott. Feladatai közé tartozott, hogy Bécsből figyelje a Monarchiában élő lengyelek, ukránok, csehek, szlovákok, ruszinok, horvátok, szerbek, szlovének, bolgárok helyzetének alakulását és arról időnként jelentsen. Szétosztotta az Oroszországból érkező pénz- és könyvadományokat, segítette az oroszországi és a monarchiabeli szláv sajtókapcsolatok kialakítását, biztosította a feltételeket az esetleges leleplezés elől az oroszországi emigrációba, jelentékeny pénzügyi támogatást nyújtott a Monarchiában működő szláv mozgalmaknak. Az 50-es évek magyarellenes Habsburg politikája kimondottan ösztönözte a nemzetiségeket saját akár - területi - követeléseik megfogalmazására is, ennek következtében az 1867-es kiegyezés mélységes csalódást okozott nekik. A ruszofil Dobránszky (vagy: Dobrzánszky) Adolf az 1850-es években a négy kárpátaljai ruszin lakta vármegye (Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa) főispánjaként igyekezett az orosz nyelvet hivatalossá tenni, ő lett a megalakulásakor ruszofil Szent Bazil Társaság elnöke.

Századforduló:

Kárpátalja Magyarországnak a többihez képest leginkább elmaradott gazdasági területe lévén, a századfordulón erős a kivándorlás, de az önkéntes asszimiláció is. Igen szembetűnő a szlovák nyelvhatár kiterjedése a rutének rovására (Sáros, Zemplén, Ung megyében, a Tapoly, Ondova, Laborc folyók völgyében).

A kiegyezést követő egyre élesedő magyarellenes nemzetiségi küzdelmek idején éppen a ruszinoknál találkozunk a magyarokkal megegyezésre törekvő politika eredményeivel Firczák Gyula munkácsi görög katolikus püspök tevékenysége idején.

A püspök, aki úgyszólván egész jövedelmét közcélokra áldozta (jótékonyági célok, ungvári görög katolikus tanítóképző felállítása, középiskolai internátus létesítése, pályázati díjak, stb.) 1896-ban megtalálja a megegyezés módját a Bánffy-kormánnyal. Megállapodnak az egyházi épületek államsegéllyel történő helyreállításában, gazdasági program kidolgozásában a ruszin nép felemelésére, illetve a közhivatalokban, szervezetekben való megfelelő képviselétről. 1897-ben indult el a hegyvidéki akciónak nevezett kormányprogram a budapesti képviselőházban tartott értekezlettel, amelyen a püspök és az érintett országgyűlési képviselők vettek részt, akik később szakbizottságokat alakítva készítették el az egyes minisztériumok számára javaslataikat.

A földművelési miniszterhez intézett kérvény így vázolja az állapotokat:

"A tűrhetlenné vált nyomor egyik fő oka, hogy a vidéknek egyedül és kizárólag mezőgazdálkodással foglalkozó népessége, ugyanazon idő alatt, míg számaránya galíciai beözönlés által (ti. a zsidók bevándorlásával) óriásilag szaporodott, egyidejűleg az úrbéri rendezés következtében az állattenyésztés üzését azelőtt inkább biztosító nagykiterjedésű erdei és havasi legelők használatában is korlátolva lett és így állott elő az a továbbiakban bizonyításra nem szoruló tény, hogy a Máramaros, Bereg, Ung és Ugocsa vármegyék hegyvidékét lakó nép, csekély kivétellel, tényleg képtelen jelen helyzetében magát továbbra fönntartani." ⁶

Megoldásként többek között azt javasolták, hogy

- honosítsák meg az alpesi országokban bevált legelőgazdálkodást,
- létesítsenek egy-egy paraszti mintagazdaságot
- a hegyvidéki falvak kapjanak földet, tenyészállatokat,
- töröljék el az 5 évnél régebbi adóhátralékokat,
- az államkincstár nyújtson a gazdáknak kölcsönöket, stb.

A Földművelésügyi Minisztérium már a memorandum átvétele előtt megkezdte e problémák orvoslását; így Ung megyében elrendelte a kincstári erdők belterületeinek bérbeadását. A belügyminiszter az Oroszországból kiűzött, Galíciában pedig üzleti tevékenységében korlátozott zsidóság beáramlását megakadályozására megígérte a bevándorlás korlátozását, mert a memorandum az elszegényedésnek egyik fő okát abban

⁶ Botlik József: Hármás kereszt alatt. Hatodik síp alapítvány, Új mandátum Könyvkiadó, Bp., 1997.123.p

találta, "hogyan az uzsora nagymértékben el van terjedve". Darányi Ignác földművelési miniszter a program végrehajtására a kiváló - apja révén ír származású - Egán Ede közgazdászt bízta meg. Ő a bajok okát részben a rosszul végrehajtott 1853.évi úrbéri rendezésben (jobbágytelkek kiosztásának módjában), az ipar és bányászat hiányában másrészt a galíciai bevándorlást követő 30%-os uzsorakamatban látta, minek következtében a kisbirtokosok földje és állatállományának több mint a fele zsidó származású uzsorások kezébe ment át.

A kormány a munkács-szentmiklósi Schönborn-Buckheim (egykori Rákóczi) uradalomból 12 622 kat. holdat 25 évre az államkincstár bérbe vett, hogy a ruszin községek számára albérletbe vagy részes művelésre adja ki. A ruszinok uzsoraadósságoktól való megszabadítása érdekében hitelszövetkezetek alakítását kezdik meg, a gyümölcsstermesztés fejlesztésére faiskolát létesítenek. A gazdák között tenyészállatokat osztottak szét, áruraktárakat állítottak föl, háziipari szövetkezeteket szerveztek, bevezették az ingyenes jogvédelmet. Gazdasági tanfolyamokon a falusi értelmiség, a papság nagy számban vett részt. 25 új rutén népiskola felállítását kezdték meg. A program megvalósítása nem volt könnyű, mert a püspököt a kormánnyal való ruszinellenes együttműködéssel vádolták, Egán Edét - aki a földmunkás zsidó családoknak is juttatott földet - antiszemitizmussal, s többször fölgújtották a házáat, míg végül orvul meggyilkolták. Egán Ede pedig már tervezte az erdélyi helyzet megoldását is. Az I. világháború azonban erre már nem hagyott időt... *Egy azonban biztos:*

A megoldás útját pontosan azzal a Bánffy-kormánnyal találják meg, amelynek politikáját a nemzetiségek annyira támadták és erőszakosnak, magyarosítónak bélyegezték.

A hegyvidéki akciót az tette sikeressé, hogy a ruszin papi értelmiség püspökével egyetemben mindent maga is megtett az akció sikeréért, és nem a kormányzattal szembeni "aktív vagy a passzív ellenállás" módját és eszközeit, hanem a megegyezést kereste. Az őszinte szándék kormányzati segítségre talált. (Akkor, amikor a kapcsolatok elmérgesedését vizsgáljuk nem szabad elfelejtkeznünk a pszichológiai momentumokról sem; egy - jelen esetben nemzetiségi - politikai személyes ambícióit hogyan rejtheti a "közügy" álarc mögé.)

Egyházi élet

Papokat régi hazájukból, a mai Galíciából, a przemysli pravoszláv egyházmegyéből hoztak., előjárójuk azonban nem Przemysl püspöke, hanem új földesuraik voltak, akik a ruszinok papjait saját jobbágyuknak tekintették.

1396 táján Kárpátalján telepedett le ruszin népével Koriatovics Theodor podoliai herceg. Zsigmond király neki ajándékozta a munkácsi várat a hozzá tartozó uradalmakkal együtt. A herceg szerzetesei a XV. század elején a Munkács melletti Csernekhegyen kolostort alapítottak Szent Miklós tiszteletére. **A görögkeleti munkácsi püspökség első hiteles oklevelét Mátyás királytól (1458-1490) kapja 1458-ban.**⁷

Lippay esztergomi érsek egy 1654-ben kelt Rómának írott jelentésében arról számol be, hogy e papok tanulatlanok és műveletlenek. Mivel a püspökség alapítása kánonjogilag nem volt igazolható, e ruszin papok fölött a földbirtokosok éppúgy uralkodtak, mint többi jobbágyaik fölött, s tőlük ugyanazon szolgáltatásokat követelték meg. Az 1606. évi bécsi béke után a munkácsi egyházmegye területének nagyobb részét Erdélyhez csatolták, s a munkácsi vár az erdélyi fejedelmek magántulajdonává vált. Bethlen Gábor és I.Rákóczi György protestáns (!) fejedelmek püspöki kinevezést adtak a munkácsi püspöknek. - Mindez azonban nem oldhatta fel a kánonjogi kérdőjeleket, és így valódi rendezést nem jelenthetett. Nem volt véletlen, hogy a mintegy száz évvel korábbi lengyel példa hatására a XVII. század végén megindul az uniós mozgalom Kárpátalján is, hiszen a papság számára a társadalmi felszabadulást ígérte a jobbágyi sorból. Ösztönzést jelentett a lengyelországi rutén papok helyzetében a breszti uniót (1596) követően beállt változás, akik az uniót követően a katolikus felsőoktatásban képzettséget szerezhettek, s meghívták őket az országgyűlésbe is. Kárpátalján a linzi békét (1645) követően teremtődött meg a lehetőség a görögkeleti egyház Rómához való csatlakozására, mivel Bereg vármegyét visszacsatolták a királyi Magyarországhoz. Az unió megkönnyítése érdekében Róma engedélyezte az ószláv (és román) nyelv liturgikus alkalmazásának fenntartását az egyesült (görög katolikus) egyházban is. - Persze a ruszinok mellett jelentős számban görög katolikus szlovákok, magyarok is voltak, de számukra egészen a XX. század elejéig megtagadták a magyar nyelv liturgikus alkalmazását, arra hivatkozva, hogy a római katolikus templomokban a liturgikus nyelv a latin. Így az is előfordulhatott, hogy a nagyváradi egyházmegyében a román nyelvet alkalmazták liturgikus nyelvként a magyarok számára, mondván hogy azt legalább megértik. Nem csoda, ha e magyar szigetek a ruszinok, románok között kezdtek beolvadni. (A hajdúdorogi magyar egyházkerület felállítására csak 1912-ben kerülhetett sor, amikor az emiatt tiltakozó román személyek levélbombája három egyházi férfiú halálát okozta.)

A keleti szertartású ruszinok, magyarok, görögök, rácok, makedónok, románok betelepítésével a XVIII. század második felére már 13 vármegyére terjedt ki a püspökség

⁷ / Pirigy: A magyarországi görögkatolikusok története...71.p, 77.p.

területe. A XVII. században az orosz pravoszlavizmus érdeklődése erőteljesebben fordult irányukba. Ezért is támogatta az osztrák kormányzat a római pápa főségét elfogadó, a keleti kötődést nyugati irányultsággal felváltó uniós mozgalmat. **I. Lipót oklevelében biztosította (1692) a keleti szertartások sértetlenségét, püspökeiket a papok színódusa választotta. Az egyesült papság megkapta mindazokat a kiváltságokat, melyeket a latin szertartású (római katolikus) papság élvezett.**⁸ A császár elrendelte, hogy a földesurak az egyesült egyházközségek, az iskolák és a temetők részére telket biztosítsanak.

A görögkeleti (pravoszláv) helyett görög katolikus vallásra tért át előbb Sáros, Zemplén, Szepes, Ung és Ugocsa megye ruténsága, később a máramarosiak, a beregiek is.

Az ungvári unió után a Szentszék arra a következtetésre jutott, hogy a munkácsi püspökséget szabályszerűen sohasem állították föl, s azt nem ismerte el. Ezért a rutének részére apostoli vikáriátust szervezett, melynek élére apostoli vikáriust nevezett ki (ami kizárólag a pápa joga, nem úgy, mint a püspök kinevezése), s az egri megyéspüspöknek rendelte alá. A Rákóczi-szabadságharc idején I. József király a papság által választott Hodermarszky Józsefet, Rákóczi pedig saját emberét nevezte ki az egyesült rutének püspökének, míg a Szentszék mindegyikkel szemben a przemysli püspököt (Vinniczky Györgyöt) bízta meg a vikáriátust vezetésével. A papok óvást emeltek arra hivatkozva, hogy Vinnicky olyan idegen országban lakik, melynek a nyelve is más, pénze is más. (Vagyis: más a kárpátaljai rutén nyelv, mint a galíciái.) A Szentszék Vinnickyt felmentette és attól kezdve magyarországi papokat nevezett ki apostoli vikáriusoknak.

Mária Terézia kezdeményezésére a pápa 1771-ben felállította az önálló munkácsi egyházmegyét, mellyel a görög katolikusok függetlenedhettek az egri püspökségtől. Amíg ugyanis az egri püspök fennhatósága alá tartoztak, az a vegyes szertartású vidékeken rendeleteivel korlátozta a kivívott jogokat.

A XVIII. században Olsavszky Mihály Mánuel püspök Kolozsváron magyar és ószláv párhuzamos szövegű tankönyvet jelentetett meg, majd pedig latin-ószláv ABC-s könyvet. A XVIII. századi ruszin művelődés kimagasló alakja Bacsinszky András püspöki könyvtárat, levéltárat alapított. Mária Terézia segítségével papnevelő intézetet állít föl állami támogatással működtetve (ösztöndíjak, tanári fizetések). A munkácsi, ungvári papnevelőben ruszinul tanítottak, és ez volt a ruszin irodalmi nyelv kialakításához vezető első lépés. Szorgalmazta a ruszin iskoláztatást, és ennek érdekében ABC-s könyvet is kiadatott Budán.(1699 és 1804 között 12 ruszin nyelven kiadott könyv jelenik meg Budán.)

⁸ Pirigyi u .ott.99, 144pp

A ruszinok nemzetté válásának folyamata a múlt század harmincas éveiben kezdődött el, s nyelvi szempontból három irányzat alakult ki közöttük:

- a ruszin irányzat, melynek képviselői a görög katolikus papok a kárpátaljai nyelvjárásokból próbálták egységes irodalmi nyelvet kovácsolni,
- a nagyorosz irányzat követői a ruszinokat az oroszokkal teljesen azonos népek tartották,
- az ukrán irányzat, amelyik a századforduló táján tűnt föl a ruszinok és az ukránok népi azonosságát hangoztatva.⁹

A magyar kormány a pravoszláv akciókat, a nagyorosz törekvéseket magyar népiskolákkal, a kultúra terjesztésével, fejlettebb viszonyok kialakításával próbálta megakadályozni.

Kárpátaljai magyarok és ruszinok Csehszlovákiában (1919-1939)

Az első világháború idején a francia és angol újságokban megjelent térképek szerint Csehország megkapta Magyarországtól a jelenlegi Szlovákia nyugati részét. 1918. június 26-án McKeesportban Zsatkovics Gergely ügyvéd kezdeményezésére megalakult az Amerikai Rutén Nemzeti Tanács, azért, hogy szervezeten tudjanak fellépni a ruszinság érdekében, amikor Párizsban átszabják Európa térképét. Ezt követően Zsatkovics Philadelphiában a Csehszlovák Köztársaság első elnökével, Masarykkal találkozott. Egy nyilatkozatot írtak alá, amelyben kimondták, hogy a "magyarországi rutének a legszélsőbb önkormányzati jogokkal, mint állam csatlakoznak a csehszlovák demokratikus köztársasághoz."¹⁰ (Ezt a Nemzeti Tanács novemberben jóváhagyta.) Ugyanakkor a magyarországi ruszinok a cseh - amerikai rutén megállapodásról nem is tudtak, ellenben a Károlyi-kormány felhívására különböző nemzeti tanács alakult egyetértve abban, hogy a rutének egyedüli törvényes képviselője az Ungváron 1918 novemberében megalakított szervezet, a Magyarországi Rutének Néptanácsa legyen. A Néptanács határozatban szögezte le, hogy ragaszkodik Magyarországhoz, és annak területi integritásához.

November 24-én a Néptanács és a magyar kormány közös felhívásban fordulnak a rutén néphez, s bejelentik az önkormányzat megadását, addig is, míg ennek megalakítására

⁹ Pirigy: Kárpátalja. u.ott

¹⁰ / dr.Pirigy István: Kárpátalja. 11.rész. Keresztény Magyar Vetés újság, 1994. VII.31

sor kerül, élhetnek alapvető nemzetiségi jogaikkal; használhatják a Julián-naptárt, a ruszin nyelvet az iskolákban, a hivatalokban, a bíróságokon, és kilátásba helyezték a földreformot is. A magyar kormány a Néptanáccsal létrejött megállapodás értelmében négy rutén többségű megye élére rutén főispánt állított, s megkezdte az előkészületeket a rutén önkormányzat megalakításához. Az önkormányzat-tervezet a magyar-rutén közös ügyekhez sorolta a külügyet, hadügyet, vasút- és népjóléti kérdéseket, állampolgársági, magán- és büntetőjogi ügyeket. Az 1918. december 10-i fővárosi nagygyűlésen a rutén községek küldöttei elfogadták a tervezetet és tiltakoztak a Csehszlovákiához való csatolás ellen. A december 24-én megjelenő 1918. évi X. néptörvény már az autonóm szervek felállításáról, a választásokról intézkedett. S bár Goodwin főhadnagy Wilson amerikai elnök utasítására 1919. március 2-12 között beutazta Kárpátalját, és jelentésében beszámolt arról, hogy a rutének az autonómia birtokában Magyarország keretein belül akarnak maradni - Clemenceau már elkötelezte magát a cseh álláspont mellett: 1919. március 19-én Vyx alezredes átnyújtja a magyar kormány számára elfogadhatatlan antant-jegyzéket a Tiszántúl nagy részének kiürítésére vonatkozóan ("fegyvermentes övezet" címén), amelyet a kormány - az eddigi antantnak tett hiábavaló engedmények után már - nem fogadhat el; ugyanakkor támadó és ellenséges antant-csapatok gyűrűjében az ellenállást kilátástalannak érezvén lemondani kényszerül. A vörös diktatúra az antant számára teremt a beavatkozáshoz és a területi foglaláshoz újabb jogalapot; Kárpátalja Csehszlovákia része lesz. Az 1920-ban megszülető csehszlovák alkotmány kijelentette, hogy "állampolgárai a törvény előtt egyelők, és fajra, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül ugyanazon polgári és politikai jogokat élvezik", nem jelenthet hátrányt a nemzetiségi hovatartozás a közhivatalok, állások betöltésénél. Biztosította a szabad nyelvhasználatot a kereskedelemben, a sajtóban is. Az állam kötelességének határozta meg az anyanyelvű iskolahálózat biztosítását, sőt még az állami, községi és egyéb költségvetésekből való arányos részesedés elvét is megfogalmazta. Csehszlovákia 1919-ben a Saint-Germain-i szerződés aláírásával elvállalta a területén lakó magyarok számára egyéni és közösségi jogok biztosítását. Ennek értelmében Kárpátaljának külön igazgatást (autonómiát), a németeknek (akik az országlakók kb. 25%-t tették ki) különleges státust kellett volna biztosítani.

A Csehszlovákiához csatolt egykori *Felvidéken (a mai Szlovákiában)* mintegy 893 586 **m a g y a r** lakost (az összlakosság 30,55%-át) mutatott ki az 1910-es népszámlálás, míg - a két világháború között szintén idetartozó - **Kárpátalján** 176 294 magyar élt (az összlakosság 29,6 %-a); azaz összességében több mint 1 milliós magyarságot zártak az új északi magyar határok fölé. (A közel 2 millió szlovák 58%-ot tett ki, a fennmaradó népesség **r u s z i n o k**ból, **n é m e t e k**ből és **l e n g y e l e k**ből tevődött össze.) *Míg a dokumentumokban*

elítélte a kisebbségek megkülönböztetését, a gyakorlatban azonban ennek éppen ellenkezője ment végbe:

autonóm status ígérete - népszövetségi biztosítékkal

Kárpátalja autonómiáját az 1919. szeptember 10-i Saint Germain Laye-i szerződés mondta ki, a Népszövetség pedig 1920. november 20-án garantálta. - A gyakorlatban ebből nem valósult meg semmi, Kárpátalja Pod-Karpatska Rus néven a csehszlovák köztársaság egyik tartománya lett, Ungvár székhellyel.

nyelvtörvény, nyelvhasználat korlátozása, adóztatása

A hivatalos nyelv használatát az 1920. évi 122. törvény szabályozta (nyelvtörvény), amely biztosította az anyanyelvhasználat jogát azon kisebbségeknek, akik száma az adott járásban elérte a 20%-ot., továbbá kimondta, hogy a legalább 20%-nyi kisebbséggel rendelkező járások területén az állami hivatalok, bíróságok és hatóságok hivatalos hirdetményeit a kisebbségek nyelvén is közzé kell tenni, illetve a hivatalokat kétnyelvű névtáblákkal kell ellátni. (Vagyis a nyelvtörvény nem községekre, városokra, hanem járásokra állapította meg a kvótát, már pedig a szlovák etnikumú járásokon belül lévő magyar városok ezt a kvótát nem mindig tudták elérni.)

Volt a Csehszlovákiában néhány olyan személyiség, aki kritikusan ítélte meg e törvények mögött rejlő politikai célt. Így Emanuel Rádl prágai egyetemi tanár a kérdést vizsgáló tanulmányában kijelenti, hogy "a nyelvtörvény nem a nemzetiségi kérdés igazságos megoldásának próbája, hanem a németek és magyarok elleni harc eszköze".¹¹

közigazgatás átszervezése

Valamennyi utódállamban a közigazgatási egységek; járások, megyék átszervezésének célja az volt, hogy az újonnan kialakított területi egységekben a magyarság száma *ne érje el a nyelvtörvényben meghatározott arányszámot*, és így az anyanyelv használatát ne kelljen megadni.

1922-ben 35 szlovákiai és kárpátaljai várost súllyesztettek le községi szintre, ezzel a magyar lakosság befolyását csökkentette az adott területen, és az identitásörző,

¹¹ / Popély Gyula: A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918-1945. Regio Könyvek, Bp., 1991.44.p.

Részletek Popély Gy a 22. Fábry Zoltán irodalmi és Kulturális Napokon, Kassán (1992.okt.25.) elhangzott beszédéből.

kultúrahordozó városi lakosságot gyengítette meg autonóm szervezeti formájának megvonásával.

választás, választókerületek manipulálása:

Bár a választójog általános, közvetlen és titkos volt, a csehszlovák állampolgárság követelményén túl a választókerületeket úgy szabták meg, hogy míg egy szlovák lakosságú terület képviselői mandátumához 1920-ban átlagban 19 753 szavazat kellett, egy magyar mandátumhoz 27 697, közel 8000-rel tehát 40 %-kal több. A cseh területen a helyzet még kedvezőbb volt. (A szenátori mandátumok esetében is hasonló volt a helyzet: Prágában egy szenátor megválasztásához 73 949, Érsekújvárott 105 504, Kárpát-Ukrajnában pedig 143 007 szavazat kellett.)

adópolitika

A kereseti adó Szlovákiában és Kárpátalján 10%, a cseh országrészekben pedig csak 4% volt. míg Szlovákia az összadók 15%-át fizette be az államkasszába, addig a költségvetési részesedése csak 6%-os volt.

állampolgárság megtagadása, közalkalmazottak lecserélése

A Károlyi-kormány parancsának engedelmeskedve a megszállóknak nagyon sok magyar hivatalnok, állami alkalmazott megtagadta az eskü letételét a békekötés előtt, sokan még azután is. Így ezek állásukat veszítették, s aki nem kárpátaljai születésű volt, azt kiutasították. (Papp Antal munkácsi görög katolikus püspököt 1925-ben toloncolták ki Magyarországra.) A tisztviselők helyére a hivatalokba, bíróságokba elsősorban cseh állampolgárokat helyeztek. A magyarok félelmükben sokszor ruszinoknak vagy szlovákoknak vallották magukat.

Beregszászon működött egyedül magyar nyelvű gimnázium, de ennek igazgatói is csehek voltak. Minden magyar községben működhetett állami vagy egyházi tulajdonban lévő elemi iskola.

földreform a határövezet betelepítésével

A földreform politikai szempontokat követett: A trianoni határ közelében ugyanis földet nem kaphattak az őslakó magyarok, hanem a hegyvidékről ruszinokat telepítettek ide. Nyilván az etnikai arányok megváltoztatása volt a cél a határ mentén tömbben élő magyarság kárára.

egyházak helyzete

A különböző egyházak magyar papjai összefogásának volt köszönhető, hogy Beregszászon sikerült Ortutay Jenő görög katolikus főesperest polgármesternek megválasztani. A századfordulón Oroszországban felerősödő pánszláv-mozgalom hatásától nem függetlenül kialakuló kárpátaljai ukrán- és oroszorientáció következtében az identitás-keresés sokakat vitt a századfordulótól a görög katolikus egyházból a görögkeleti (ortodox) hívek közé. A cseh hatóságok támogatták ezt a skizmatikus mozgalmat, hiszen ennek már születésétől kezdve nem titkolt magyarellenes színezete volt. Az ellenségeskedések a görög katolikus templomok kifosztásához, atrocitásokhoz is vezettek. A "nagyorosz" irányzat a bolsevik Oroszországból ide menekülő ortodox papok tevékenységével erősödött meg. Velük szemben álltak a "kisoroszoknak" nevezett galíciai görög katolikus ukránok. A nyelvi, felekezeti viták mögött a ruszinok identitás-keresése, hovatartozásának kérdése húzódott meg; valójában azonban a többség visszakívánkozott Magyarországhoz.

Kárpátaljai magyarok és ruszinok a Szovjetunióban (Ukrajnában) (1944-90)

Mint ismeretes, a megvalósult sztálini modell értelmében a birodalmat szövetségi köztársaságokra (15) osztották, ezeknek alárendeltek ún. autonóm köztársaságokat (20), mint pl. a tatár, a baskír, a komi ASzSzk. Ezen utóbbiak "alárendeltségüknél fogva" még névleg sem rendelkeztek az önrendelkezés (= kiválás) lehetőségével. Kis népek részére autonóm területet vagy nemzetiségi körzetet szerveztek. - Természetesen a különböző közigazgatási egységek határai kialakításakor a bolsevik állam centralista és megosztó törekvései érvényesültek. (Elegendő a török népek lakta területek közigazgatási beosztására utalni, vagy az ukrán példára: Az 1920-as évek derekáig több ukrán élt az Orosz Föderációban, mint amennyi orosz lakott Ukrajnában.) Valójában öngazgatásról, autonómiáról szó sem lehetett, a központosított gazdaság- és pártirányítás mellett.

A főleg *magyarok, ruszinok* lakta Kárpátalja rövid ideig (1939-1944) - a katonai helyzetre való tekintettel korlátozott autonómiával - újra Magyarország része lett.

1944 őszén azonban a szovjet hadsereg elfoglalta, és a cseh reményekkel szemben a megszállt területen a moszkvai magyar kommunisták segítségével újjászervezte a magyar kommunista pártot. 1944 november 26-án, Munkácson népbiztosi kongresszust szervezett "meghívott résztvevőkkel", akik kiáltványban jelentették ki, hogy *teljesítik a "helyi kárpátukránok évszázados óhaját, az újraegyesülést, az Ukrajnához való tartozásukat."* -

A csehszlovák közigazgatás már 1945 januárjában megszűnt, a nép óhaját a június 29-i szovjet-csehszlovák szerződés rögzítette, és ezzel Kárpátalja - történelmében először - a szovjet fennhatóságú Oroszországhoz (=Szovjetunióhoz) csatoltatott. Kárpátalján ugyanazt a módszert alkalmazták, mint mindenütt másutt: egyszer több jogot adtak, máskor visszavették. Valójában a törvények alkalmazása és értelmezése igen nagymértékben függött a helyi szervektől. Márpedig az elhelyezkedésnél a jól bevált nemzetiségpolitikai recept szerint a következő sorrend érvényesült: orosz, ukrán, magyar. Enyhülés csak Sztálin halála után következett be.

1944. november 14-én jelent meg a szovjet városparancsnokság 2. számú parancsa, amelynek értelmében három napon belül jelentkezni kellett azoknak a katonáknak, akik a magyar és német hadseregben harcoltak, továbbá a csendőrségnél és a rendőrségnél szolgáltak vagy hadköteles korúak (18-tól 50 éves férfiak) voltak. A háromnapos munkára indulók töredéke térhetett csak vissza. A haláltáborokban az éhség, a tífusz, az embertelen körülmények következtében az elhurcoltak 30%-a elpusztult. (Voltak községek, ahonnan egész családokat hurcoltak el.)

A nyilvános könyvtárakból kiselejtezték a magyar könyveket, a hivatalokban, üzemekben, nem lehetett magyarul beszélni. Természetesen az anyaországba nem utazhattak, s a magyarországi turizmus is főleg a nagy orosz kulturális központok felé irányulhatott, Kárpátalja elfeledett területté vált, legfeljebb Ungvár és Munkács fogadhatott korlátozott mértékben magyarországi csoportos turistákat.

Meghamisították a történelmet; miszerint Kárpátalja az egykori Kijevi Ruszhoz tartozott. Magyar kulturális egyesületek alapítását gyanú kísérte: Soós István akasztalinai tanítót az ötvenes évek elején tíz évre börtönbe zárták, mert színre vitte a János vitéz c. színdarabot. Így az írók, költők, értelmiségiek inkább egymás lakásán találkoztak.

Sztálin halála után javult a magyar könyvkiadás helyzete, már magyarországi kiadványok is megjelenhettek a könyvesboltokban. A peresztrojka idején sorra alakultak a magyar művészeti és irodalmi körök, kulturális szervezetek, végül 1989-ben a magyarság érdekeit védő Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség is.

A magyar hatosztályos általános iskolák mellett orosz mintára 10 osztályosokat szerveztek. A magyar tanítóképzés Huszton indult meg, de 1950-ben Munkácsra helyezték át. Az ungvári tanítóképzőt 1954-ben bezárták, és magyar hallgatóit átirányították az ungvári egyetem orosz szakára. Az 1956-os magyar szabadságharc enyhülést hozott: Az egyetemen bevezették a magyar nyelv és irodalom tanítását.

A pártvezetők azonban hangsúlyozták az "internacionalista" (orosz) iskola jövőjét, s a jobb érvényesülés reményében egyre több magyar szülő íratta e gyermekét orosz iskolába. Így a magyar osztályok és tanulók száma állandóan csökkent, ami a magyar iskolák fokozatos elsorvadásához vezetett.

Még 1993-ban is a 87 kárpátaljai magyar iskolából 30 "internacionalista" (vegyes tannyelvű) volt.

Egyházak felőrlése

Az 1945/46-os tanévben a keresztekeltávolították a tantermekből, az iskolai hitoktatást betiltották, a papnak tilos volt az iskolába belépnie. Később már az iskolán kívüli hitoktatást is büntették. Az egyházak vagyonát államosították (a lelkészi lakásokat is, a lelkészeket pedig kiűzték), a templomokat igen magas bér fejében vehették bérbe. A papokra súlyos jövedelemadót vetettek ki, a templomjárást figyelték és bűnnek számított. 19 római katolikus papot és 20 református lelkészt valamint a munkácsi főrabbit börtönbe zárták. (Egy református lelkészt kivégeztek, hárman közülük börtönben haltak meg, ahogy ez lett a sorsa a beregszászi római katolikus főesperesnek is.) Nem meglepő, hogy az orosz ortodoxia különösen ellenségesen tekintett a görög katolikus egyházra: Romzsa Teodor püspököt brutálisan meggyilkolták 1947-ben. A görög katolikusoktól sorra vették el a templomaikat, kolostoraikat és átadták a pravoszlávoknak. Megfélemlítéssel, erőszakkal akarták őket rávenni, hogy elszakadjanak a pápától és ismerjék el a moszkvai pátriárkát legfőbb pásztoruknak. Sokukat tartóztatták le, majd 1949-ben a munkácsi egyházmegyét feloszlatták. Ekkor 265 görög katolikus parochia, 384 templom és 450 000 hívő volt. A templomaik egy részét raktárrá (vagy az ateizmus múzeumává) alakították át. Romzsa püspökön kívül még öt görög katolikus papot gyilkoltak meg. Az ellenállók közül 128 papot ítélték börtönbüntetésre

vagy küldtek munkatáborokba. A peresztrojkáig az egyház a "föld alatt" működött, csak Gorbacsov elnöksége alatt kezdtek a görög katolikus papok nyíltan misézni a szabad ég alatt, nem egyszer a temetőkben. (Az elkobzott egyházi intézmények mintegy egynegyed részét adták vissza, szinte teljesen kifosztva, tönkre téve.)

Autonómia?

Az 1991.december 1-én tartott népszavazáson a beregszászi járás lakosságának többsége a magyar autonóm körzet felállítása mellett szavazott. Az autonómia azonban mindmáig csupán - a népszavazás dacára - ígéret maradt. Fontos volt, amíg meg nem született az ukrán-magyar alapszerződés, aztán feledésbe merült. A szovjet betelepítési politika következtében ma számos nemzetiség él itt, s az etnikai arányok megváltoztatása 70 éve az uralkodó többség javára történik, ezért az itt élő őshonos magyarok és ruszinok öngazgatása területi és személyi autonómia együttes alkalmazása nélkül nem lehetséges.